

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ, ПОЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Статтю присвячено теоретико-методологічному аналізу категорії „політична активність особистості”. Виділено два основні підходи до розуміння цього феномену. Відповідно до першого підходу, категорію „політична активність” слід розглядати як родову, більш загальну щодо категорій «політична діяльність» і «політична поведінка». Відповідно до другого підходу, політичну активність можна визначити як динамічну характеристику політичної діяльності (політичної поведінки).

Постановка проблеми. В умовах розбудови українського громадянського суспільства важливого значення набуває проблема політичної активності окремої особистості як суб’єкта політичного процесу. Актуальність наукової розробки вказаної проблеми пов’язана з тим, що саме від активної політичної позиції кожного громадянина залежить швидкість та ефективність демократичних перетворень в Україні.

Феномен політичної активності є об’єктом дослідження багатьох суспільних наук. У соціолого-політологічній літературі категорія „політична активність” розглядається як один з основних елементів, що складає зміст категорії „політична поведінка”. Під останньою розуміють сукупність раціональних та ірраціональних реакцій соціальних суб’єктів (осіб, груп, спільнот) на стимули політичного характеру [6; 16]. Таке розуміння політичної активності вказує на домінування поведінкового підходу в сучасній політології та політичній соціології, відповідно до якого політика є особливою сферою поведінки людей. Політична активність виступає таким типом політичної поведінки, який дозволяє змінювати політичну систему та політичні інститути.

У психологічній літературі, незважаючи на широке використання, категорія політичної активності не має однозначного трактування. Найчастіше

її зміст розкривають через категорію діяльності як специфічно людської форми ставлення до оточуючого світу, що полягає в його усвідомленому змінюванні та перетворюванні. Типове визначення політичної активності наводить російський психолог Д.В. Ольшанський. Він вказує, що політична активність – це діяльність політичних груп або індивідів, пов'язана з формулюванням і вираженням власних потреб та інтересів, з прагненням змінити існуючий політичний або соціально-економічний лад і відповідні політичні інститути [15, 21]. Стає очевидним, що відсутність чіткого понятійного апарату в сучасній політичній психології не дозволяє розкрити психологічну сутність політичної активності особистості. Тому психологічний аналіз даного феномена доцільно розпочати, на нашу думку, з визначення категорії „активність особистості”, яка є змістовно складнішою та лексично родовою щодо категорії „політична активність особистості”. **Об’єкт** дослідження: активність особистості. **Предмет** дослідження: політична активність особистості.

Обговорення результатів теоретичного дослідження. Розробка категорії людської активності має давню традицію як у філософії, так і в психології. Одним з перших, хто вказав на соціальний характер людської активності, був **Л.С. Виготський**, автор *культурно-історичної концепції* розвитку вищих психічних функцій [10]. Відповідно до основних положень концепції, вищі психічні функції людини на відміну від елементарних функцій – якісно інші утворення, виникнення яких можливе лише через оволодіння знаковими системами в процесі соціально-культурного розвитку по мірі включення в систему соціальних зв'язків і відносин, співробітництва між людьми. У ході оволодіння символічними (знаковими) формами діяльності основні психічні функції зазнають радикальної перебудови, набуваючи опосередкованого характеру, а безпосередні дії реорганізуються в складні поведінкові акти. Виступаючи спочатку як засіб соціального зв'язку, знак (символ) перетворюється надалі на засіб змінення ситуації за допомогою попередньої організації власної поведінки, визначаючи й спрямовуючи активність людини в природному і соціальному середовищі.

На вирішальну роль знака в людській життєдіяльності вказував також **М.М. Бахтін**, автор *естетико-філософської концепції особистості*, який підняв проблему „Іншого”, втілений у слові [7]. Він наголошував, що всяке слово, всяка мова – міжіндивідуальні, оскільки будь-яке висловлювання як смислове ціле має певну інтенцію і завжди вимагає зворотнього розуміння, ставлення, оцінки. На думку М.М. Бахтіна, все існування людини соціальне: кожна людина розвивається і виявляє себе в системі координат „Я-для-себе”, „Я-для-Іншого”, „Інший-для-мене”, тобто в процесі постійного діалогу, на межі обох свідомостей. Відтак М.М. Бахтін, слідом за Л.С. Виготським, вказує на соціалізуючу функцію мови, яка опосередковує прояви активності людини через посередництво семіотичного простору спілкування з „Іншим”.

Категорія людської активності є однією з центральних у працях **С.Л. Рубінштейна**, засновника *суб'єктно-діяльнісного підходу* в психології [17; 18]. Він сформулював положення про єдність свідомості та діяльності, відповідно до якого внутрішня духовна і зовнішня практична діяльність людини взаємопов'язані та взаємообумовлені. На думку С.Л. Рубінштейна, становлення людини здійснюється в ході виконання практичної, а згодом і теоретичної, розумової діяльності, які за своєю сутністю є соціальними, оскільки будь-яка діяльність, здійснюючись у соціальному середовищі, завжди містить суспільно обумовлене ставлення до дійсності. Людина виявляє себе в діяльності як дійова, активна істота, як творець навколишнього середовища і самої себе, тобто як суб'єкт зовнішніх і внутрішніх перетворень. Отже, активність за С.Л. Рубінштейном є властивістю суб'єкта, яка виступає внутрішньою причиною, джерелом здійснення діяльності.

На відміну від С.Л. Рубінштейна інший засновник *діяльнісного підходу* **О.М. Леонтьєв** [14] фактично ототожнює людську активність і діяльність. Він проголошує діяльність базовою категорією психології, за допомогою якої пояснює походження, розвиток і функціонування свідомості, а також формування особистості людини. Активність розглядається ним тільки як передумова здійснення й розвитку діяльності.

Трактування активності як особливої людської характеристики, започатковане С.Л. Рубінштейном, було продовжено в працях К.О. Абульханової-Славської, Б.Г. Ананьєва, О.Г. Асмолова, А.В. Брушлинського та інших вчених, які визначають її через категорію особистості.

У концепції „людинознавства” **Б.Г. Ананьєва** [2; 3] людина розглядається і як біологічна, і як соціальна істота в цілісності індивідних, особистісних та суб’єктивних властивостей. Уособленням суспільної сутності людини виступає її особистість, розвиток якої детермінують історичні умови життя суспільства. Особистість – це сукупний ефект соціальних ситуацій розвитку, об’єкт і суб’єкт історичного процесу. Спочатку відповідно до заданого статусу особистість є об’єктом економічних, політичних, правових, моральних та інших впливів суспільства. Згодом вона перетворюється на суб’єкта суспільних відносин, здатного зберігати або змінювати власний статус. Діяльною, суб’єктивною стороною статусу виступає соціальна позиція особистості, яка відображає рівень її активності щодо різноманітних життєвих ситуацій.

На залежність становлення особистості від соціальних ситуацій розвитку вказував також **О.Г. Асмолов** [5], який розробив категорію соціально-історичного способу життя як джерела формування особистості. Зміст цієї категорії розкриває конкретно-історичний характер детермінації людського розвитку, невід’ємність становлення особистості від еволюції суспільства. Відповідно до ідей А.Г. Асмолова, людина не тільки первісно знаходиться в соціокультурному оточенні, але й використовує його як будівний матеріал для розвитку себе як особистості. Включаючись у спільну діяльність, обираючи різноманітні соціальні позиції, особистість стає все більш активним творцем суспільного процесу, створюючи власний спосіб життя в суспільстві.

Проблема активності особистості є провідною в наукових доробках **К.О. Абульханової-Славської** [1] та **А.В. Брушлинського** [9]. У працях цих вчених підкреслюється первісна соціальність людини, яка виступає сутнісною характеристикою її розвитку. Включаючись у систему суспільних відносин,

індивід не просто адаптується до її вимог, а перетворюється на особистість, на активно діючого члена суспільства, здатного розвивати його культуру. К.О. Абульханова-Славська зазначає, що активність є ціннісним способом моделювання, структурування і здійснення особистістю діяльності, спілкування та поведінки. Узгоджуючи індивідуальну активність з соціальними нормами і формами суспільно-необхідної діяльності, особистість набуває якості суб'єкта. Суб'єктність – це здатність особистості до самостійності та самовизначення, що ґрунтується на врахуванні вимог і потреб суспільства, тому міра включення в суспільно-корисну діяльність, вибір соціально-значущої позиції, готовність її відстоювати є основою для диференціації суб'єктів життєдіяльності на активних і пасивних.

У сучасній українській психології проблемі активності особистості приділяє увагу **В.О. Татенко** [19], розглядаючи її крізь призму категорії суб'єкта. Відповідно до його поглядів, суб'єктність – це сутнісна характеристика людини, яка полягає в здатності бути автором-творцем зовнішніх та внутрішніх перетворень і яка системно об'єднує її індивідні, особистісні й індивідуальні властивості. Він наголошує, що соціальне середовище, історія, культура, виховання є тільки умовами, чинниками, обставинами, що сприяють або заважають самодетермінації психічного життя людини. Індивід може стати особистістю, індивідуальністю лише проявляючи себе як суб'єкт життєдіяльності та саморозвитку. Отже, у концепції В.О. Татенка активність виступає невід'ємною властивістю суб'єкта, прояви якої опосередковуються індивідними, особистісними та індивідуальними властивостями людини.

Відтак активність в її людському вимірі набуває специфічного змісту завдяки соціальній сутності людини, яка проявляється в здатності освоювати та відтворювати суспільні відносини, виступаючи основою формування її соціальних якостей. Становлення людини як соціальної істоти здійснюється в ході соціалізації, під якою, слідом за Г.М. Андреєвою [4], найчастіше розуміють двосторонній процес, що охоплює, з одного боку, засвоєння

індивідом соціального досвіду шляхом входження в систему соціальних зв'язків, а з іншого боку, відтворення ним системи соціальних зв'язків через різні способи діяльності та форми спілкування. Загальним показником досягнутого рівня соціалізації є соціальність як базова властивість особистості, сутність якої зводиться до сприймання, розуміння та реалізації взаємозв'язків особистості із соціумом.

Оскільки людина засвоює соціальний досвід суб'єктивно, вона вибірково реагує на стимули соціального середовища, виступаючи творцем власного внутрішнього світу і світу соціальної взаємодії. Закономірно, що зворотній вплив людини на соціальне середовище також є суб'єктивним. Відтак розвиток особистості відбувається в єдності двох процесів – соціалізації та індивідуалізації. Умовою розгортання кожного з них виступає активність, яка, проявляючись у відповідь на тиск навколишнього середовища, виступає внутрішнім джерелом формування та реалізації соціальності людини.

Отже, у вітчизняній (радянській і українській) психологічній літературі активність особистості визначається як:

- функціонально-динамічна якість особистості, що інтегрує й регулює в динаміці всю її особистісну структуру, забезпечуючи особистості можливість враховувати вимоги суспільства і проявляти самостійність в якості суб'єкта життєдіяльності; спосіб організації життя, надання осмисленого характеру всьому, що в ньому діється [1];
- якісний показник розвитку особистості як суб'єкта життєдіяльності, який, включаючись у систему суспільних відносин, не лише узгоджує індивідуальну активність з вимогами суспільства, але й демонструє соціальну та особистісну зрілість при вирішенні суспільних завдань [1; 2; 3];
- показник рівня дієздатності особистості, що проявляється не тільки в адаптації, але й у результативності та інтенсивності перетворюючої діяльності, у ході якої створюється як неприродний предметний світ, так і світ ідей як особливий світ культури [1; 9; 20].

Політична активність є конкретизацією проявів активності особистості в сфері політичних відносин. У вітчизняній психологічній літературі здійснюються лише перші спроби визначення сутності цього феномена. Так, Н.М. Дембицька [12], перефразовуючи К.О. Абульханову-Славську, зазначає, що політична активність втілює ціннісний вимір політичної культури особистості, виступає об'єктивною основою формування її політичної діяльності. Ціннісний зміст політичної активності полягає в тому, що „саме за цінними для особистості критеріями і параметрами політична активність організовує життя в політичному середовищі, діяльність по управлінню соціумом, які відповідають її потребам” [12, 146]. Отже, політична активність розглядається як передумова здійснення політичної діяльності відповідно до сформованої політичної культури особистості та вимог політичної системи.

На думку Н.М. Дембицької [12], політична активність – це також міра суб'єктності особистості щодо суспільства, міра її соціально-політичної зрілості. Таке розуміння політичної активності відображає погляд на особистість як на творця суспільних відносин, який здатен усвідомлено та цілеспрямовано виражати і відстоювати свої політичні погляди та переконання.

На обумовленість політичної активності особистісними структурами вказує також І.М. Білоус [8], визначаючи політичну активність як складне багатокomпонентне психічне утворення, яке базується на потребах, інтересах особистості, реалізується в системі цільових настановлень, ціннісних орієнтацій та ставлення, що існують як внутрішня готовність до дії та які регулюють індивідуальну поведінку. Вона пропонує розглядати політичну активність з позиції двох рівнів: орієнтаційно-ціннісного (внутрішнього), який становить підґрунтя для другого – поведінкового (зовнішнього) рівня. Відтак, політична активність може виражатися як у почутті психологічного прилучення до політичного життя, так і в різних формах політичної участі.

Поширеною є тенденція визначати рівень політичної активності особистості через аналіз компонентів політичної культури, які детермінують її

політичну діяльність та поведінку. Так, Є.В. Єгорова, Г.О. Євдокимова [13] пропонують оцінювати політичну активність особистості за такими критеріями:

- 1) рівень сформованості суспільно-політичних понять, уявлень, що свідчать про ступінь усвідомленості політичної активності (показники цього рівня – світогляд людини, її ціннісні орієнтації);
- 2) ступінь оволодіння знаннями, вміннями та навичками, що є необхідними компонентами в структурі політичної активності (показники цього рівня – система знань, рівень сформованості таких вмінь як навчально-пізнавальні, організаційні, комунікативні тощо);
- 3) рівень розвитку мотивації політичної активності, ступінь її відповідності інтересам суспільства (показники цього рівня – система ставлень особистості до різних аспектів її життєдіяльності, до оточуючих людей, до суспільства);
- 4) рівень розвитку самодіяльності, ініціативності, відповідальності (показники цього рівня – потяг до самостійності, вміння планувати свою діяльність, діяти відповідно з планом, ініціативність, наполегливість у виконанні того, що було намічено, здатність до самооцінки та самоконтролю).

С.Л. Грабовська [11] вказує, що політичну активність можна оцінювати за такими основними параметрами:

- 1) соціально-політична свідомість (вміння чітко мотивувати свою політичну діяльність, здійснювати вибір, приймати рішення тощо);
- 2) духовна зрілість (наявність у людини чітких політичних та моральних орієнтирів, спрямованості, інтересів, ідеалів);
- 3) емоційна зрілість (здатність не тільки свідомо аналізувати свої переживання, але й уміння керувати своїми почуттями, переборювати фрустрацію тощо);
- 4) соціальний інтелект (засіб соціальної адаптації, накопичення й аналізу соціально-політичних знань, вирішення завдань тощо).

Загалом С.Л. Грабовська поділяє критерії політичної активності на дві групи: об'єктивні (поведінкові) та суб'єктивні (ментальні). До перших вона відносить різні форми політичної участі, включаючи свідому відмову від участі в голосуванні, до других – рівень політичних знань, мотивування політичної

діяльності, наявність політичних реакцій, переживань, емоційного ставлення до політичних подій та їх дійових осіб. С.Л. Грабовська зазначає [11], що політична активність є поведінковою реалізацією політичної культури особистості, але дуже неоднозначною реалізацією, пояснюючи це тим, що сформовані політичні орієнтації не завжди виражаються в політичній поведінці та діяльності, а активні політичні дії не завжди є відображенням усвідомленої політичної позиції.

Висновки. Аналіз наукових джерел дає можливість виокремити два основні підходи до розуміння феномену політичної активності особистості. Відповідно до першого підходу, категорію „політична активність” слід розглядати як родову, більш загальну щодо категорій „політична діяльність” і „політична поведінка”. Кожна з цих категорій утілює певні ознаки політичної активності. Якщо політична діяльність, а також вищі форми політичної поведінки – це усвідомлена, вмотивована, довільна політична активність, що визначається самим суб’єктом, то нижчі форми політичної поведінки – це малоусвідомлювана, спонтанна політична активність людини як об’єкта політики, що виникає у відповідь на тиск навколишнього середовища.

Відповідно до другого підходу, феномен політичної активності можна визначити як динамічну характеристику політичної діяльності (політичної поведінки) особистості. Інакше кажучи, рівень політичної активності відображає не стільки якісну характеристику суспільно-політичних вчинків людини (на це будуть вказувати її ціннісні орієнтації, ідеологія), скільки кількісну (як часто бере участь у тих чи інших політичних заходах, наскільки зацікавлена подіями суспільно-політичного життя тощо). На наш погляд, саме цей підхід є доречним при дослідженні політичної активності особистості, оскільки він базується на відносно об’єктивних критеріях, які можна емпірично виявляти. Поряд з тим, складність феномену політичної активності не дозволяє остаточно визначити його сутність і вимагає подальшого наукового розроблення.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Активность и сознание личности как субъекта деятельности // Психология личности в социалистическом обществе: Активность и развитие личности. – М.: Наука, 1989. – С. 110-134.
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – СПб.: Питер, 2001. – 272 с.
3. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
4. Андреева Г.М. Социальная психология. Учебник для высших учебных заведений – М.: Аспект Пресс, 2001. – 378 с.
5. Асмолов А.Г. Психология личности: Принципы общепсихологического анализа. Учебник. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.
6. Барматова С.П. Політична соціологія. Курс лекцій. – К.: Аналітичний центр вивчення суспільства, 2003. – 252 с.
7. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство. – 1979. – 424 с.
8. Білоус І. Політична активність молоді: форми вияву та особливості трансформації // Соціальна психологія. – 2007. – №5. – С. 25-34.
9. Брушлинский А.В. Проблема субъекта в психологической науке // Психологический журнал. – 1991. – Т.12, №6. – С. 3-11.
10. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти т. т.6. Научное наследство / Под ред. М.Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1984. – 400 с.
11. Грабовська С.Л. Психологічні чинники політичної активності молоді // Наукові студії з політичної психології, вип.2.: Матеріали звітн. наук. сесії Наук.-практ. центру політ. психології АПН України, 28-29 лютого 1996 р. / Редкол.: М.М. Слюсаревський (головн. ред.) та ін. – К.: „ДОК-К”, 1996. – С. 20-29.
12. Дембицька Н. До розробки понятійного апарату теорії політичної соціалізації // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в

Україні / За ред. Максименка С.Д., Циби В.Т., Шайгородського Ю.Ж. та ін. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. – С. 145-158.

13. Єгорова Є.В., Євдокимова Г.О. Критерії визначення політичної активності особистості // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 29-31 травня 1995 р. / За заг. ред. О.В. Киричука, М.І. Михальченка, М.М. Слюсаревського. – К: АТ „Реклама”. – С. 29-30.

14. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1997. – 304 с.

15. Ольшанский Д.В. Политико-психологический словарь. – М.: Академический проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – 576 с.

16. Політологія: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. зал. / М.І. Панов (керівн. авт. кол.), Л.М. Герасіна, В.С. Журавський та ін. – К.: Видавничий дім „Ін Юре”, 2006. – 520 с.

17. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1959. – 356 с.

18. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1976. – 416 с.

19. Татенко В.А. Психология в субъектном измерении: Монография. – К.: Видавничий центр „Просвіта”, 1996. – 404 с.

20. Хайкин В.Л. Активность в структуре поведения индивида // Мир психологии. – 2000. – №1. – С. 242-250.